

५. शब्दभेद

खालील वाक्ये काळजीपूर्वक अभ्यासा.

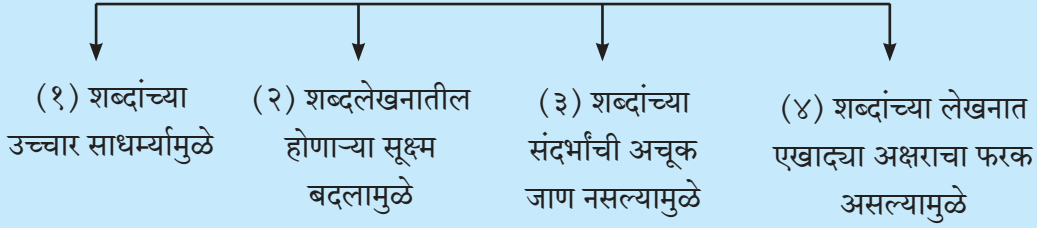
(१) मला पुस्तकाच्या पाच प्रती मिळाल्या.

(२) प्रत्येक मुलाला आई-वडिलांप्रति आदर असतो.

अधोरेखित शब्दांच्या अर्थामध्ये फरक जाणवतो का? फरक जाणवतोच. शब्दांच्या लेखनात फरक असल्यामुळे अर्थात फरक पडतो.

दैनंदिन जीवनात आपण शब्दांचा वापर अगदी सहजतेने करत असतो. शब्दांचे संचित मागच्या पिढीकडून पुढच्या पिढीकडे जात असते. हे संचित पुढच्या पिढीकडे जाताना शब्दज्ञान, शब्दांचा अर्थ, शब्दांची व्युत्पत्ती, शब्दांचे लेखन, शब्द वापरण्याचे संदर्भ, शब्दांच्या विविध पण सूक्ष्म अर्थच्छटा इत्यादी घटकांचा गांभीर्याने विचार केला जात नाही. परिणामी शब्दांची व भाषेची हेळसांड होते; म्हणून शब्दभेद समजून घेणे गरजेचे आहे. भाषेत असंख्य शब्द असतात. त्या शब्दांना अर्थ असतो. शब्दांच्या उच्चारातून व लेखनातून जेव्हा सूक्ष्म बदल जाणवतात; पण अर्थाच्या दृष्टीने मात्र खूप फरक निदर्शनास येतो. तेव्हा तिथे 'शब्दभेद' असतो. या शब्दभेदाचे आकलन जर नीट झाले नाही, तर अर्थभेद, अर्थहानी आणि अर्थविसंगती उद्भवू शकते.

शब्दभेदाचे वर्गीकरण

(१) **शब्दांचे उच्चार साधर्म्य** : दोन शब्दांच्या उच्चारात काहीसे साधर्म्य असते; परंतु संदर्भात साधर्म्याला अजिबात स्थान नसते. हा संदर्भ पूर्ण जाणून न घेतल्यामुळे किंवा त्याबाबत असलेली उदासीनता यामुळे शब्दांचा अचूक वापर केला जात नाही.

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	गज (तालव्य उच्चार)	हत्ती	गणपतीच्या कानांना गजकर्ण म्हणतात.
	गज (दंतमूलीय उच्चार)	लोखंडी सळई	इमारत बांधताना गजांचा वापर करावा लागतो.
(२)	पार	बसण्याची सार्वजनिक जागा	गावातील पार ग्रामसभेसाठी उत्तम आहे.
	पार	पलीकडे	नदीपार घनदाट जंगल आहे. आमचा गाव नदीपार आहे.
	पार	पूर्णपणे	सुधीरचा स्वभाव पार बदलला.

(३)	कर	हात	सामाजिक कार्य अनेक करांनी एकत्र येऊन केल्यास यशस्वी होते.
	कर	करणे	तू तुझा अभ्यास पटकन कर.
(४)	वाच	वाचणे	ललित वाङ्मय वाचनीय असते.
	वाच	तरणे	वाचाल तर वाचाल.

(२) **शब्दलेखनातील सूक्ष्म बदल :** शब्दलेखन करताना ऱ्हस्व-दीर्घ याला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. यात चूक झाली तर केवळ लेखनातच फरक पडतो असे नाही तर चुकीचा अर्थही प्राप्त होऊ शकतो.

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	प्रती	प्रत- पुस्तकाची प्रत, एकापेक्षा अधिक प्रती	पुस्तक विक्रेत्याने पुस्तकाच्या ५०० प्रती मागवल्या.
	प्रति	एखाद्याला उद्देशून	विद्यार्थ्यांनी शिक्षकांप्रति आदरभाव राखावा.
(२)	शीर	नस, रक्तवाहिनी	डॉक्टर रुग्णाला शीरेतून सलाईन देतात.
	शिर	डोके, मस्तक	तळहातावर शिर घेऊन सैनिक देशासाठी अहोरात्र लढत असतात.
(३)	सूत	धागा	स्वातंत्र्यपूर्व काळात सूतकताई करून खादीची निर्मिती करत असत.
		मित्रत्वाचे संबंध	त्या दोघींचे चांगलेच सूत जुळते.
	सुत	पुत्र/मुलगा	कवी केशवसुत हे 'आधुनिक कवितेचे जनक' होत.
(४)	दीन	गरीब, दुबळा	महात्मा फुले यांना दीन-दुबळ्यांचा कळवळा होता.
	दिन	दिवस	प्रजासत्ताक दिन उत्साहात पार पडला.
(५)	आदी	इतर, वगैरे	बाजारातून केळी, संत्री, मोसंबी आदी फळे आणली.
	आदि	आरंभ, सुरुवात	सृष्टीच्या आदि-अंताविषयी नेमकेपणाने सांगता येत नाही.

(३) शब्दांच्या संदर्भाची अचूक जाण (संदर्भानुसार शब्दप्रयोजन) : कोणता शब्द कोठे वापरावा याबद्दल काही संकेत असतात. या संकेतांना संदर्भाची पार्श्वभूमी असते. संदर्भ आणि संकेत यांत अंतर निर्माण झाले, तर अर्थातही फरक पडतो. अर्थविसंगती दिसून येते.

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	आयोजन संयोजन	कार्यक्रमाची सुसूत्र आखणी सांधा, मिलाफ, जोड	अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीने युवकांसाठी एकदिवसीय शिबिराचे आयोजन केले. अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीने आयोजित केलेल्या शिबिराचे संयोजन आमच्या महाविद्यालयाने केले.
(२)	उद्देश उद्दिष्ट	हेतू ध्येय, साध्य	चांगल्या उद्देशाने केलेले काम चांगलेच होते. प्रामाणिक कष्ट हे साधन असते; तर यशप्राप्ती हे उद्दिष्ट असते.
(३)	उद्घाटन प्रकाशन	कार्यक्रमाची सुरुवात प्रकाशित करणे	प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते कार्यक्रमाचे उद्घाटन झाले. डॉ. नरेंद्र जाधव यांच्या 'आमचा बाप आन् आम्ही' या पुस्तकाच्या सर्वप्रती प्रकाशनाच्या दिवशीच संपल्या.
(४)	स्वागत सत्कार	आदराने सामोरे जाणे कार्याबद्दल उचित सन्मान	प्राचार्यांनी प्रमुख पाहुण्यांचे स्वागत केले. स्पर्धा परीक्षेत यश मिळवलेल्यांचा खास सत्कार करण्यात आला.
(५)	पुरस्कार पारितोषक	सन्मानाने दिले जाणारे, भरीव कार्याची दखल घेऊन दिले जाणारे बक्षीस कौतुक करण्यासाठी दिलेले बक्षीस	डॉ. भालचंद्र नेमाडे यांना ज्ञानपीठ पुरस्कार देऊन गौरवले. आज आमच्या महाविद्यालयात वार्षिक पारितोषक वितरणाचा कार्यक्रम आहे.

(४) शब्दांच्या (अक्षर फरकाने अर्थबदल) लेखनात एखाद्या अक्षराचा फरक : दोन शब्दांत एखाद्या अक्षराचा जरी फरक असला तरी अर्थात खूप फरक पडतो. हा फरक समजण्यासाठी शब्दांची चांगली जाण असायला हवी.

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	परायण पारायण	तत्पर साद्यंत वाचन	कर्तव्यपरायण व्यक्ती समाजप्रिय असतात. धार्मिक पुस्तकांची भक्तिभावाने पारायणे केली जातात.

(२)	विदुर विधुर	माहीतगार, अनुभवी पत्नीचे निधन झालेला	विदुर व्यक्तींचा सन्मान करावा. विधुरावस्थेतही तात्यांनी मुलांना आईची उणीव भासू दिली नाही.
(३)	खळ खळे	चिकट पदार्थ कृषिसंस्कृतीत मळणी करण्याची जागा	खळ लावून पाकीट बंद करतात. शेतकरी खळ्यात कणसांची मळणी करतात.
(४)	उपहार उपाहार	नजराणा, भेटवस्तू फराळ, अल्पोपहार	मामींनी दिलेल्या पुस्तकांचा उपहार वैशिष्ट्यपूर्ण ठरला. आमच्या गावातील 'रुचिरा' उपाहारगृह लोकप्रिय आहे.
(५)	नामांकित मानांकित	प्रख्यात, प्रसिद्ध असणे. मानाचे स्थान प्राप्त करणे.	डॉ. रघुनाथ माशेलकर हे नामांकित शास्त्रज्ञ आहेत. भारताची बॅडमिंटनपटू पी. व्ही. सिंधू हिला जागतिक क्रमवारीत दुसऱ्या क्रमांकाचे मानांकित केले.
(६)	आवाहन आव्हान	एखाद्या गोष्टीच्या प्रारंभासाठी प्रतिसादाला प्रवृत्त करणे. एखाद्या गोष्टीच्या सिद्धतेची जबाबदारी स्वीकारणे.	'प्लास्टिक हटाव' या मोहिमेच्या आवाहनाला नागरिकांनी उत्तम प्रतिसाद दिला. उत्सवाच्या काळात नागरिकांच्या सुरक्षिततेचे पोलिसांपुढे आव्हान असते.
(७)	अंतर आंतर	भेद, तफावत अंतर्गत	आधुनिक यंत्रयुगात जग जवळ आले; पण माणसांच्या मना-मनांतले अंतर मात्र वाढले. आंतरमहाविद्यालयीन क्रीडास्पर्धेत आमच्या महाविद्यालयाला प्रथम क्रमांक मिळाला.
(८)	प्रहर प्रहार	विशिष्ट वेळ आघात	कृष्णा सकाळच्या प्रहरी फिरायला जातो. घणाच्या प्रहाराने मोठ्या दगडाचे तुकडे तुकडे होतात.

‘शब्द हे शस्त्र आहे’, ही विद्यार्थीदशेत मिळालेली शिकवण स्वतःमध्ये रुजवायची असेल तर शब्दांमधील भेद चांगले समजून घ्यायला हवेत.

(१) शब्दांतील उच्चार साधर्म्यावरून कृती करा.

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	चार चार		
(२)	खोड खोड		

(२) शब्दलेखनातील सूक्ष्म बदल

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	किंतु किंतू		
(२)	पाणी पाणि		

(३) संदर्भानुसार शब्दप्रयोजन

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	परोक्ष अपरोक्ष		
(२)	जिवंत ज्वलंत		

(४) अक्षर फरकाने अर्थबदल

क्र.	शब्द	अर्थ	वाक्यांत उपयोग
(१)	पत पथ		
(२)	सन सण		

